

Особливості розвитку шкіл національних меншин у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (50–60-ті роки ХХ ст.)

Світлана ШЕВЧЕНКО,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

На сучасному етапі суспільного розвитку Українська держава гарантує рівні права для всіх національностей, які проживають на її теренах. Розроблена протягом років незалежності концепція етнонаціональної політики, що знайшла відображення в Законі «Про національні меншини в Україні» (1992), Конституції України (1996), є основою для забезпечення прав та інтересів національних спільнот. Складність вирішення означеної проблеми зумовлюється не лише необхідністю подолання важких політичних, соціально-психологічних, мовно-культурних та інших наслідків деформації етнонаціональної сфери в минулому. Важливим завданням державотворення є забезпечення сприятливих умов для подальшого розвитку етнічних груп в Україні, і в цьому контексті – шкіл національних меншин.

Освіта національних меншин ґрунтується на принципах рівності здобуття систематизованих знань, умінь і навичок для формування гармонійної особистості та створенні державою умов для збереження й розвитку національних мов і культур. Правовою основою реалізації цих завдань є Декларація про державний суверенітет України, Конституція України, закони України «Про національні меншини в Україні», «Про мови», «Про освіту», «Про позашкільну освіту», а також деякі інші законодавчі акти. Національне законодавство і практика регулювання діяльності у сфері гарантування прав національних меншин на освіту будуються відповідно до міжнародних стандартів, викладених у Загальній декларації прав людини, Рамковій конвенції про захист національних меншин, Європейській хартії регіональних мов або мов меншин. Також беруться до уваги такі документи, як Гаазькі рекомендації з прав національних меншин на освіту та Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин [5, с. 1]. Міністерство освіти і науки України здійснює роботу з імплементації та впровадження Європейської хартії регіональних мов або мов меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» та згідно з переліком національних меншин України, до мов яких застосовуються положення Хартії (білоруська, болгарська, гагаузька, грецька, єврейська, кримськотатарська, молдовська, німецька, польська, російська, румунська, словацька та угорська) [9, с. 42].

Важливим питанням модернізації освіти України на сучасному етапі є диференціація. Зазначимо: поняття *диференціація* походить від лат. *differentia* – різниця, відмінність [3, с. 11]. Диференціація навчання розглядається як «форма врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання на основі їх поділу на характерні типологічні групи за різними показниками (рівнем навчальних можливостей, успішністю, пізнавальним інтересом школярів, темпом навчання тощо) [27, с. 210]. За твердженням академіка О.В. Сухомлинської, «диференціація в узагальненому вимірі включає насамперед особистісно орієнтований та індивідуалізований підхід до дитини у процесі її навчання як засіб (і форму) врахування індивідуальних особливостей учнів – їх предметних і діяльнісних схильностей й інтересів» [14, с. 5]. Науковець обґрунтовує, що «під диференційованим підходом в українському шкільництві дослідники розуміють складний і розмежований, різнобічний процес, що виявляється у різних формах, як зовнішній, так і внутрішній, який узгоджується і підпорядковується й меті освіти, і загальноосвітнім процесам, а також великою мірою ідеологічним і соціоекономічним чинникам. Він має різні форми вияву: зовнішні – багатоманіття типів навчальних закладів, наявність додаткових і спеціальних факультативів і курсів, які пропонують розширений зміст освіти, визначення типів навчального закладу на основі господарських потреб найближчого оточення школи тощо» [там само, с. 6]. Внутрішня диференціація розуміється як

«розподіл навчальних планів, програм, за рівнем складності, наявністю/відсутністю окремих предметів, різних термінів навчання в межах навчальних закладів відповідно до їх типів та спрямованості» [там само]. Також розрізняють «національний критерій диференціації шкільної освіти». Як наголошує Л.Д. Березівська, запровадженню диференціації за національним критерієм сприяло положення про забезпечення всіх націй та національних меншин, які проживають в Україні, вихованням і навчанням їхньою рідною мовою [4, с. 296].

Аналіз досліджень із проблеми розвитку шкіл національних меншин засвідчує, що питання організації цих навчальних закладів давно цікавили дослідників. Саме на середину 20-х – початок 30-х років ХХ ст. припадає розквіт національно-культурного будівництва, розбудова мережі культурно-освітніх установ для національних меншин. Науковці проаналізували зроблені державою кроки у напрямі їх створення та фінансування в означений період (М.О. Авдієнко, Б.В. Чирко, В.А. Войнолович, Л.П. Войнолович, О.Б. Бистрицька, М.В. Марчук, С.І. Очеретко). Заслужують на увагу дослідження сучасних науковців В.В. Недольської (1996), О.Б. Бистрицької (1998), В.М. Орлик (1998), О.В. Обидьонові (2000), Н.В. Рудницької (2002), І.П. Задерейчук (2005), Н.Л. Кротік (2007) та ін., в яких висвітлюються питання організації системи освіти для національних меншин. Водночас зазначимо, що особливості розвитку шкіл національних меншин у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (50–60-ті роки ХХ ст.) належно не досліджено. Отже, **метою** нашої статті є аналіз особливостей розвитку шкіл національних меншин у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР в означений період.

У цей час відбувалися істотні зміни в суспільному житті УРСР. Педагогічні засади освітньої реформи відобразилися в постановках ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про затвердження положення про школи-інтернати» (1956), «Про затвердження положення про школи-інтернати» (1957), проектах «Тимчасового положення про школу-інтернат» (1956), «Проекті плану переходу шкіл УРСР на нову систему» (1959), Законі Верховної Ради УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), доповідній записці «Про навчальний план з російської мови і літератури в школах УРСР» (1960) та ін. Аналіз Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) засвідчує, що в ньому окреслювалося завдання, щоб «було забезпечено навчання дітей рідною мовою» [11, с. 3]. На перший погляд, закон гарантував демократизацію шкільної справи, а насправді сприяв подальшій русифікації України. Адже на рішення батьків щодо мови навчання дітей впливало пріоритетне становище російської мови в Україні. У Законі (ст. 9) зазначалося: «Навчання в школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. В школу, з якою

мовою навчання віддавати своїх дітей, вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не проводиться викладання в школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів». Також передбачалося забезпечити «необхідні умови для вивчення і поліпшення якості викладання в школах з українською мовою або іншою мовою навчання російської мови, яка є могутнім засобом міжнаціонального спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до скарбів російської і світової культури, а також української мови в школах з російською або іншою мовою навчання всіма учнями, батьки яких і самі учні обрали цю мову для вивчення» [там само, с. 10]. Ми поділяємо думку дослідників, що «цей факт яскраво засвідчує мовну політику союзного уряду в напрямі здійснення планомірної русифікації в Україні з метою асиміляції українського і створення єдиного радянського народу» [1, с. 263].

Ознайомлення з Доповідною запискою Міністерства освіти УРСР «Про навчальний план з російської мови і літератури в школах УРСР» (1960) підтверджує поглиблення русифікації через шкільну освіту, а саме: «ставилися завдання збільшити кількість годин на вивчення російської мови в українських школах, щоб наздогнати білоруські школи» [там само, с. 269]. Це пояснювалося тим, що «для того, щоб забезпечити таку ж кількість годин, як і в школах з білоруською мовою навчання, необхідно в 2 і 3 класах збільшити на 0,5 год. на російську мову за рахунок зменшення української мови» [18, арк. 4].

На XXII з'їзді КПРС (17–31 жовтня 1961 р.) затверджено нову національну програму, де проголошувалася ідея «злиття націй» і визначалася політика відвертої русифікації. Це сприяло ще більшому зміцненню позицій російської мови в Україні, яка стала обов'язковою мовою в офіційному житті. Адже за рахунок асиміляції збільшувалася кількість російськомовного населення; ставала відчутною зрусифікованість значної частини населення УРСР [12]. Росіяни переважали й серед висококваліфікованої, технічної, наукової і викладацької інтелігенції, а також становили значну частку в керівному апараті УРСР [15, арк. 108–111]. Порівняно з росіянами, інші національні меншини, зокрема євреї, були задіяні в медицині та мистецтві, молдавани, угорці, поляки, болгари були в основному вчителями в національних школах і становили незначний відсоток від загальної кількості інтелігенції.

У результаті проведення реформ освіти у досліджуваний період в Україні було створено умови для розвитку радянської культури і школи. Завдяки здійсненню національної політики школа стала доступною для всіх національностей [7, с. 49]. Як стверджував відомий тогочасний педагог М.М. Грищенко, «школа Української РСР з перших днів свого існування повністю забезпечує дітям трудящих можливість учитися своєю рідною мовою. В республіці працювали і працюють школи з українською, російською, молдавською і іншими мовами навчання» [8, с. 115].

У досліджуваний період простежувалася різноманітність шкіл із російською мовою навчання (школи робітничої і сільської молоді, роздільні і спільні, змішані (двомовні та тримовні школи), сільські або міські, денні середні, вечірні (змінні) й заочні середні школи працюючої молоді; школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей із вадами фізичного і розумового розвитку; технікуми та інші середні й вищі навчальні заклади). Як зазначає Л.Д. Березівська, основними напрямками диференціації для ШРМ були такі: розподіл учнів за територіальним критерієм (міська й сільська молодь), віковим (від 14 до 18 років); організація профільного навчання (у ШРМ – промисловий, у ШСМ – сільськогосподарський); поглиблене вивчення деяких профільних предметів (тваринництво, рослинництво); доповнення основної класно-урочної форми навчання іншими формами – індивідуальні та групові консультації, сесійна форма навчання [2, с. 62]. На думку дослідниці, зовнішня диференціація організації шкільної освіти ґрунтувалася не на здібностях і нахилах учнів, а на їхній належності передусім до певної статі чи національності [там само, с. 64]. Школи ділилися за соціальною і національною ознаками. Це було притаманне як школі з українською, так і російською мовою викладання та школам національних меншин.

Особливістю розвитку шкіл національних меншин у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР було те, що в школах із російською мовою навчання, зокрема, в початкових і середніх, сільських та міських, двомовних і тримовних та школах-інтернатах, мали право навчатися всі бажуючі. В них здобували знання діти різних національностей: білоруси, євреї, болгари, молдовани, гагаузи та ін. Порівняно зі школою з російською мовою навчання у молдовській, угорській та польській навчалися лише діти молдован, угорців і поляків [там само, с. 64].

Для нашого аналізу важливим є визначення тенденції розвитку шкіл національних меншин. У 1945/46 н.р. в УРСР функціонувало: 24497 шкіл з українською мовою навчання, 2276 – російською, 17 – польською, 1 – єврейською, 165 – молдовською, 1 – румунською, 14 – узбецькою, 2 – туркменською, 1 – вірменською, 171 – з двома-трьома мовами навчання. В 1946/47 н.р. ситуація дещо змінилася, діяло: 25863 школи з українською мовою навчання, 2426 – російською, 5 – польською, 1 – єврейською, 158 – молдовською, 1 – словацькою, 101 – угорською, 16 – узбецькою, 2 – казахською, 2 – туркменською, 1 – вірменською, 62 – з двома-трьома мовами навчання [6, с. 20].

Порівняно з довоєнним періодом, як свідчать джерела, започатковано школи народів республік СРСР (казахи, туркмени та ін.). Але у зв'язку з посиленням русифікаторської політики в галузі освіти ця тенденція змінилася. Вже наступного навчального року такі школи припинили свою діяльність [6]. Усього в 1947/48 н.р. в Україні діяло 29025 шкіл, із

них з українською мовою навчання – 26067, російською – 2632, молдовською – 166, угорською – 101, румунською – 13, татарською – 1 та 39 шкіл із двома-трьома мовами навчання [там само, с. 20].

Русифікаторські заходи, що проводилися під гаслом інтернаціоналізму, посилюються в 50-ті роки. У 1950/51 н.р. в Україні функціонувало 29025 шкіл, з них 26067 – з українською мовою навчання, 2632 – російською, 166 – молдовською, 101 – угорською, 13 – румунською, 1 – татарською та 39 шкіл із двома-трьома мовами навчання. На кінець 1952/53 н.р. в УРСР діяло 28687 шкіл, зокрема 12563 – початкові, 11707 – семирічних, 4417 – середніх; за мовною ознакою 25464 – з українською мовою навчання, 2958 – російською, 175 – молдовською, 98 – угорською, 6 – польською [22, арк. 1–2; 23, арк. 2]. За даними Л.Д. Березівської, в 1953/54 н.р. усього налічувалося 29549 шкіл, серед них 25192 – з українською мовою навчання, 4027 – російською, 173 – молдовською, 98 – угорською, 6 – польською [1, с. 237]. Як бачимо, кількість шкіл із російською мовою навчання зростала. Проте зміст навчально-виховного процесу був єдиним [19, арк. 120].

Навчальні програми для 1–10-х класів 1953 р. будувалися на постановах 30-х років і виховували учнів у дусі радянського патріотизму. Їх аналіз свідчить про те, що в них Україна не розглядалася як держава, не вивчалася її історія та географія [19, арк. 122]. Крім того, як стверджує Л.Д. Березівська, у навчальних програмах не було поняття «український народ» [1, с. 238].

У 1952/53 н.р. в школах УРСР запроваджуються нові плани, що поєднали українську мову і літературу, російську мову і літературу в один предмет, додаються такі нові предмети, як психологія і логіка (див. табл. 1, 2).

Ознайомлення з навчальним планом шкіл із російською та українською мовами навчання за 1952/53 н.р. засвідчує, що до поєднання предмети російської та української літератури викладалися лише з 5-го класу. Проте на російську мову і літературу в 1-х класах виділялося на 1 год. більше, у 2–4-х та 7-х класах кількість годин залишалася незмінною; у 5–6-х класах виділялося на 2 год. більше і у 8–10-х класах – на 1 год. Щодо української мови і літератури, то в 2–4-х класах кількість годин залишалася без змін (українська мова та література в 1-х класах не викладалася), у 5–9-х класах – виділялося на 2 год. більше, в 10-х класах – на 3 год. На арифметику в 1-х, 3-х і 4-х класах припадало на 1 год. менше; в 2-х і 5-х – без змін; у 6-х – 2 год. Зазначимо, що в 1946 р. арифметика викладалася по 5-й клас, а у 1952/56 н.р. – по 6-й. На алгебру в 6-х класах виділялося на 1 год. менше, в 7–9-х – без змін, у 10-х – на 1 год. менше. Геометрія у 5-х, 7–8-х класах викладалася без змін, у 6-х – на 1 год. менше, в 9–10-х – на 1 год. менше. Такі предмети, як тригонометрія, фізика, хімія, географія, Конституція СРСР коливалися в бік збільшення на 1 год. На викладання астрономії, історії, креслення кількість годин залишилася незмінною.

Таблиця 1

**Навчальний план початкової, семирічної та середньої школи
з українською мовою навчання (1952/53 н.р.) [16, арк. 2]**

№ за/п	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Російська мова і література	13	10	11	6	7	6	5	4	4	4
2.	Українська мова і література	-	3	5	5	6	6	6	5	5	5
3.	Каліграфія	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
4.	Арифметика	6	6	5	6	6	2	-	-	-	-
5.	Алгебра	-	-	-	-	-	3	3-2	3-2	2	2
6.	Геометрія	-	-	-	-	1	2	2-3	2-3	1-2	2
7.	Тригонометрія	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
8.	Фізика	-	-	-	-	-	2	2-3	3	3-2	3-4
9.	Хімія	-	-	-	-	-	2	2	2	2	3
10.	Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
11.	Природознавство	-	-	-	1-2	2	3	2	2	2-3	-
12.	Географія	-	-	-	2	3-2	2	2	3-2	2-3	-
13.	Історія	-	-	-	3-2	2	2	2	4	4-3	4
14.	Конституція СРСР, Конституція УРСР	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
15.	Іноземна мова	-	-	2	2	3-4	3	3-2	2-3	3	4-3
16.	Фізичне виховання	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2
17.	Малювання	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
18.	Креслення	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
19.	Співи	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
20.	Психологія	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
21.	Логіка	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Разом		24	24	27	29	33	33	33	33	34	34

Таблиця 2

**З навчального плану початкової, семирічної та середньої школи
з російською мовою навчання (1952/53 н.р.) [16, арк. 2]**

№ за/п	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Російська мова і література	13	10	11	6	7	6	5	4	4	4
2.	Українська мова і література	-	3	5	5	6	6	6	5	5	5

Іноземна мова стала викладатися з 2-го класу, а в попередній період вивчалася з 5-го. Із 6-го класу на її вивчення виділялося на 1 год. більше. Також військову й фізичну підготовку було замінено фізичним вихованням, а години викладання залишилися без змін. Малювання стало викладатися до 5-го класу. На співи і малювання виділялося на 0,5 год. більше.

Аналіз навчальних планів та звітів шкіл із російською мовою навчання порівняно зі школами молдовською та угорською мовами навчання за 1952/53 н.р. засвідчує, що на російську мову та літературу було виділено на 1 год. більше [19, арк. 178]. Зазначимо, що навчальні плани для шкіл із російською мовою навчання нічим, крім збільшення кількості годин на російську мову та літературу та вивчення російської культури, не відрізнялися від навчальних планів шкіл з українською, польською, молдовською та угорською мовами навчання [20, арк. 2; 23, арк. 4–6]. Проте у процесі навчання в школах із російською мовою вивчалися елементи російської культури, а під час викладання рідної мови та

літератури учні здобували знання з історії свого народу. Російська мова вивчалася в усіх школах Української РСР [там само]. У школах із молдовською та угорською мовами навчання здійснювалося мовами національних меншин, вивчалися рідна мова, література, історія, географія та елементи національної культури. Крім того, підручники були надруковані національними мовами [12, с. 165]. Як зазначають дослідники, школи з російською мовою навчання в основному були розташовані в містах, найкраще забезпечені матеріально-технічним приладдям, підручниками, методичною та навчальною літературою. Водночас українській школі часто бракувало навіть підручників, а школи національних меншин були ще в гіршому стані. Краще були забезпечені лише школи Закарпаття. Місцева влада та педагогічна громадськість надавали їм необхідну матеріальну та фінансову допомогу [12, с. 165–166].

Вивчення та аналіз звітів шкіл національних меншин Закарпатської області за 1951/52 н.р. та 1952/53 н.р. показали, що, за даними обласного відділу

освіти, діти були забезпечені загальним семирічним навчанням рідною мовою. Кількість середніх шкіл також збільшилася – 58 проти 28 шкіл у 1946/47 н.р. (25 нових українських шкіл, 3 – російські й, нарешті, вперше – 2 середні школи з угорською мовою навчання). Для випускників семирічок з угорською та румунською мовами навчання передбачалася можливість продовжувати навчання у 8-х класах із російською, українською чи угорською мовами [16, арк. 2–12]. Для ефективного засвоєння російської мови та літератури було створено навіть спеціальні спрощені граматики, а також написано нові підручники для шкіл національних меншин. Крім того, в Закарпатті угорськомовні школи активно забезпечувалися підручниками [13, с. 126]. За 1951 р. в роздрібній торгівлі області було реалізовано 31,7 тис. примірників підручників угорською мовою і 37,7 тис. – російською [12, с. 169]. Зазначимо, що в Закарпатті, як і в усій Україні, російська мова мала в школах провідні позиції порівняно з українською, де навчання здійснювалося не російською і не українською, а національними мовами [10, с. 410].

Аналіз звітів молдовських і угорських шкіл Закарпатської області на 1953/54 н.р. засвідчив, що з кінця 1953 р. в Закарпатті вдосконалювалася мережа шкіл з угорською мовою навчання, а з 1954 р. запрацювали школи з румунською і словацькою мовами. Зазначимо, що в цей період угорці, після росіян і українців, були чи не єдиною національною групою населення Закарпаття, задоволенню етноспецифічних потреб якої сприяла влада. Це стосувалося насамперед організації національного угорського шкільництва [16, арк. 1–2], хоча поступово посилювався процес обмеження можливостей представників національних меншин у реалізації свого права навчатися рідною мовою. Але в Закарпатті це відбувалося не так динамічно, як у цілому в країні. Розглянемо статистику закарпатських шкіл та шкіл Львівської області (див. табл. 3 і 4).

Як бачимо, в Закарпатській області у 1954/55 н.р. функціонувало найбільше шкіл з українською мовою навчання, менше за них – угорських та молдовських, і незначна частка припадала на школи з російською мовою навчання. Шкіл із румунською та словацькою мовою навчання взагалі не було, не кажучи про циганські чи єврейські. У Львівській

області переважна кількість шкіл – з українською мовою навчання, менше – з російською, й найменше – з польською мовою навчання (див. табл. 4).

Таблиця 4

Статистика по Львівській області (1954–1957) [16, арк. 3]

Мова навчання	Кількість шкіл		
	Українська	885	930
Російська	25	52	42
Польська	16	3	3

Дані таблиць засвідчують, що українські школи розвивалися краще порівняно зі школами інших національностей. Очевидно, це можна пояснити тим, що саме в Закарпатській області українська мова була мовою спілкування, й запровадження її у школах національних меншин активно підтримувало місцеве керівництво. Серед шкіл національних меншин переважали російські школи. Незважаючи на те, що для розвитку шкіл національних меншин влада виділяла кошти на забезпечення навчальним приладдям (особливо підручниками) та матеріально-технічними засобами (підручники були мовами національних меншин), жодна з етнічних меншин не мала більш-менш задовільної мережі семирічок національною мовою [22, арк. 1–2].

У 1957 р. затверджено нові навчальні плани для початкової, семирічної та середньої школи (10 років) з українською та російською мовами навчання і для шкіл із польською, угорською та молдовською мовами навчання на 1957/58 н.р. [24, арк. 5–7]. Порівнявши нові плани з попередніми (1952/53 н.р.), бачимо збільшення кількості годин на вивчення російської мови та літератури в усіх школах і зменшення їх на вивчення української мови і літератури в школах з українською та російською мовами навчання. Також передбачався поділ на групи для занять у майстернях, на шкільних навчально-дослідних ділянках, фізкультурою (дівчата і хлопці), а також для вивчення іноземних мов. У 1958/59 н.р. функціонувало 25380 шкіл з українською мовою навчання, 4054 – російською, 157 – молдовською, 99 – угорською, 3 – польською, 1 – українською і російською, 1 – з угорською і російською [1, с. 269]. У 1959/60 н.р. діяло 25307 шкіл з українською мовою навчання, 4199 – російською, 148 – молдовською, 99 – угорською, 3 – польською, 304 – українською і російською, 8 – молдовською і російською, 1 – угорською і російською. У 1960/61 н.р. шкіл з українською мовою навчання було 25377, російською – 4309, молдовською – 146, угорською – 99, польською – 3, українською і російською – 302, молдовською і російською – 10, з угорською і російською – 1 [1, с. 269].

Аналіз навчальних планів для шкіл із польською, угорською та молдавською мовами навчання

Закарпатські школи станом на 1954/55 н.р. [6, с. 20]

Мова навчання	Початкові школи		Семирічні школи		Середні школи		Разом	
	шкіл	учнів	шкіл	учнів	шкіл	учнів	шкіл	учнів
Українська	343	14668	259	57056	79	39900	681	111624
Російська	4	128	3	830	11	6388	18	7346
Угорська	35	1325	54	10681	10	4859	99	16865
Молдовська	6	152	7	2174	1	531	14	2857
Разом	388	16273	323	70741	101	51678	812	138692

показав, що порівняно зі школами з українською та російською мовами навчання, в них не вивчалися українська мова та література. Нові навчальні плани охоплювали лише російську мову й літературу, рідну мову та літературу. Навчальні плани 1961/62 н.р. в УРСР для шкіл із російською, молдовською, польською та угорською мовами навчання відрізнялися від попередніх планів навчання кількістю годин на вивчення рідної і другої мов, а також відсутністю таких предметів, як психологія і логіка. Замість них з'явилися виробниче навчання і практичні заняття в майстернях, уроки домоведення та ручна праця [20, арк. 18–19]. Порівняно з навчальними планами сільських шкіл, за якими вивчалася сільське господарство, навчальні плани міських шкіл передбачали вивчення заводів і фабрик міста тощо.

Нові навчальні плани відрізнялися від попередніх такими нововведеннями: поява нових предметів (2-й клас – українська мова, 5-й – українська література, 10-й – курс економічної географії зарубіжних країн, 11-й – замість Конституції СРСР і УРСР – основи політичних знань, 9-й клас – цивільна оборона); збільшення кількості годин на трудове виховання й виробниче навчання; дозвіл ділити на дві групи 5–8-мі класи на уроках іноземної мови, на практичних заняттях із виробничої практики за наявності у класі більш як 25 учнів; роздільні уроки фізкультури для хлопців та дівчат у 9–11-х класах та ін.

Згодом у 1965 р. на Міністерство освіти УРСР було покладено завдання вдосконалення навчальних планів для шкіл республіки з урахуванням їх двомовності, підготовки програм і підручників з особливих для республіки предметів (українська мова та література, російська мова, мови національних меншин, історія та географія УРСР), трудового навчання, програм та підручників для початкових класів [18, арк. 54]. Так, у 1966 р. було затверджено навчальні плани для шкіл із російською або українською мовою навчання й викладання деяких предметів іноземною мовою; угорською, польською та молдовською мовами навчання [19, арк. 1–5]. Навчальні плани для шкіл із польською, угорською та молдовською мовами навчання відрізнялися від попередніх навчальних планів тим, що з них взагалі було вилучено виробниче навчання й практичні заняття в майстернях, уроки домоведення та ручну працю, а замість них уведено трудове навчання, факультативні заняття, бесіди про суспільство та суспільствознавство.

У 1966/67 н.р. в УРСР функціонувало 28977 шкіл. За мовами навчання вони розподілилися так: 23510 (4594 тис. учнів) – з українською мовою навчання; 4723 (2646 тис. учнів) – російською; 124 – молдовською; 73 – угорською; польською – 2; з двома мовами навчання (українська і російська, угорська і російська, молдовська і російська та ін.) – 545 [1, с. 285]. Зазначимо, що в 50–60-ті роки школи національних меншин функціонували там, де проживала найбільша етнічна група, а також поділялися за соціальною і національною ознакою і відрізнялися лише мовами навчання.

Становище національних меншин у державі, врахування їхніх інтересів у суспільному житті є одним із показників розвитку демократії, забезпечення прав людини. Здавалося б, зміни у справі етнопонаціонального відродження набували безповоротного характеру. Однак в умовах реформування освіти УРСР, формування адміністративно-командної системи управління, посилювалися процеси русифікації. Проте державна політика здебільшого спрямовувалася на те, щоб не залишити поза увагою жодної ланки виховної та освітньої роботи, яка вважалася невід'ємною ідеологічною складовою. Про русифікаторську політику влади свідчать тогочасні документи Міністерства освіти УРСР. Отже, її прорахунками були: значне збільшення кількості годин на вивчення російської мови та літератури; краще забезпечення матеріально-технічним приладдям, підручниками, методичною та навчальною літературою шкіл із російською мовою навчання; зростання їх кількості. Водночас варто зважати і на досягнення в освітній сфері національних меншин, а саме: відкриття нових шкіл у післявоєнний час та їх кількісне зростання. Незважаючи на вказані політичні процеси, в УРСР відбувалося навчання рідною мовою за єдиними навчальними планами, програмами, підручниками, п'ятибальною системою оцінювання знань учнів та загальною структурою початкової і середньої школи.

Результати проведеного дослідження свідчать, що загальнорадянська державна система освіти в УРСР діяла з 30-х років, особливо не змінюючись у контексті суспільно-політичних подій розгляданого періоду. Аналіз навчальних програм, підручників, архівних джерел та історичної літератури дав змогу дійти висновку, що етномовна політика позитивно позначилася на формуванні змісту освіти шкіл національних меншин, зокрема, на його диференціації, яка полягала у викладанні таких предметів: рідної мови та літератури, історії України, а також особливостей розвитку шкіл національних меншин. На основі вивчення архівних матеріалів та документів, програм, навчальних планів та звітів шкіл встановлено, що освіта національних меншин у досліджуваній період декларувалася на рівності здобуття знань, умінь і навичок, гарантуванні вільного розвитку національних мов і культур, забезпеченні потреб етнічних меншин навчальною та методичною літературою.

Література

1. *Березівська Л.Д.* Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: [монографія] / Л.Д. Березівська. – К.: Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. *Березівська Л.Д.* Державна політика щодо диференціації організації та змісту шкільної освіти в Україні (кінець 30-х – перша половина 50-х рр. XX століття) / Л.Д. Березівська // Освіта та педагогічна наука. – 2013. – №4 (159). – С. 59–66.
3. *Березівська Л.Д.* Державна політика царату щодо диференціації організації і змісту шкільної освіти //

- Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.): монографія / авт.: О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Л.Д. Березівська, Н.М. Гулан, Л.С. Бондар, Н.Б. Антоненко, Т.В. Філімонова, М.Я. Антоненко, Т.І. Куліш, С.М. Шевченко – К.: Педагогічна думка, 2013. – 620 с.
4. **Березівська Л.Д.** Державна політика щодо диференціації організації і змісту шкільної освіти в УСРР // Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.): монографія / авт.: О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Л.Д. Березівська, Н.М. Гулан, Л.С. Бондар, Н.Б. Антоненко, Т.В. Філімонова, М.Я. Антоненко, Т.І. Куліш, С.М. Шевченко. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 620 с.
 5. **Бугаєв С.** Освіта національних меншин та народів: загальноукраїнський контекст / С.Бугаєв. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.ciet.org.ua/docs/.../231-233_bugaev.d
 6. **Відродження** шкіл національних меншин на Україні (із фондів музею) / За ред. А.І. Кирпач, В.В. Тригубенко, І.Г. Ліханова. – К.: Педагогічний музей України. Крижопіль друк, 1993. – 30 с.
 7. **Гомоннай В.В.** Народна освіта Радянського Закарпаття / В.В. Гомоннай. – К.; Ужгород: Рад. школа, 1988. – 168 с.
 8. **Грищенко М.М.** Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР / М.М. Грищенко // Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР 1917–1957: Наук. записки. – Том VI. – Серія педагогічна. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1957. – 447 с.
 9. **Європейська** Хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої регіональної демократії в Україні: наук.-практ. посібник / Упоряд. О.В. Бейко, А.К. Гук, В.М. Князев; за ред. М.О. Пухтинського, В.В. Толканова. – К.: Крамар, 2003. – 70 с.
 10. **Закарпаття** в етнополітичному вимірі. – К.: ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. — С. 410.
 11. **Закон** про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. – К.: Рад. школа, 1959. – 26 с.
 12. **Капітан Л.** Етнонаціональний аспект організації шкільництва в повоєнному Закарпатті / Л.Капітан // Український історичний збірник. – 2012. – Вип. 15. – С. 165–173.
 13. **Лизанець П.** Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття та в Угорщині / П.Лизанець. – Аста Hunqahsa III, 1994. – Р. 125–130.
 14. **Сухомлинська О.В.** Переднє слово // Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.): монографія / авт.: О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Л.Д. Березівська, Н.М. Гулан, Л.С. Бондар, Н.Б. Антоненко, Т.В. Філімонова, М.Я. Антоненко, Т.І. Куліш, С.М. Шевченко – К.: Педагогічна думка, 2013. – 620 с.
 15. **Центральний** державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф.1. – Оп.24. – Спр.4925. – Арк.115.
 16. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.2. – Спр. 2188. – Арк.155.
 17. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр. 1344. – Арк. 2.
 18. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр. 269. – Арк. 217.
 19. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр. 1346. – Арк. 231.
 20. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр. 1347. – Т.ІІ. – Арк. 207.
 21. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр. 1348. – Арк. 131.
 22. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.1544. – Арк.198.
 23. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр. 2130. – Арк. 146.
 24. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр. 2348. – Арк. 7.
 25. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр. 2928. – Арк. 128.
 26. **ЦДАВО** України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр. 5496. – Арк. 94.
 27. **Ярошенко О.Г.** Диференціація навчання // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

Анотації

Світлана ШЕВЧЕНКО

Особливості розвитку шкіл національних меншин у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (50–60-ті роки XX ст.)

У статті проаналізовано особливості розвитку шкіл національних меншин у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (50–60-ті роки XX ст.); розкрито питання організації навчального процесу в цих школах; показано розвиток мережі навчальних закладів національних меншин на території України.

Ключові слова: розвиток, школи національних меншин, школи з російською мовою навчання, організація навчального процесу, програми, навчальні плани, предмети, зовнішня диференціація.

Светлана ШЕВЧЕНКО

Особенности развития школ национальных меньшинств в контексте дифференциации общего среднего образования в УССР (50–60-ые годы XX ст.)

В статье проанализированы особенности развития школ национальных меньшинств в контексте дифференциации общего среднего образования в УССР (50–60-ые годы XX ст.); раскрыт вопрос организации учебного процесса в этих школах; показано развитие сети учебных заведений национальных меньшинств на территории Украины.

Ключевые слова: развитие, школы национальных меньшинств, школы с русским языком обучения, организация учебного процесса, программы, учебные планы, предметы, внешняя дифференциация.

Svitlana SHEVCHENKO

Features of development of schools of national minorities in the context of differentiation of universal middle education in Ukrainian Soviet Socialistic Republic (50–60th of XX of item)

In the article the features of work of schools of national minorities are analysed in the context of differentiation of universal middle education in Ukrainian Soviet Socialistic Republic (50–60th of XX of item); the question of organization of educational process is exposed in that schools; development of network of educational establishments of national minorities is shown on territory of Ukraine.

Keywords: development, schools of national minorities, school, with Russian of studies, organization of educational process, program, curricula, objects, external differentiation.